

УДК 32(477.82/.83):316.48:327.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2026-23-17>

Іван Монолатій

ORCID: 0000-0002-8963-774X

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВАРІАТИВНІСТЬ СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ТА ЇХ МЕТОДОЛОГІЧНІ РАМКИ

Стаття присвячена комплексному аналізу українсько-польського конфлікту 1942–1947 рр. у межах Другої світової війни, зокрема варіативності сучасних історичних, політологічних та соціологічних інтерпретацій і методологічних рамок їх дослідження. Використання міждисциплінарного підходу дозволяє поєднати перспективу «довгого тривання» (Ф. Бродель), концепцію просторової та символічної суверенності (Я. Сова), стратегічну логіку теорії ігор (Дж. фон Нойман, О. Моргенштерн), логіку границь формальних систем (К. Гедель) та політичну теологію (Е. Канторович). Таке поєднання дозволяє розглядати українсько-польський конфлікт як багатовимірну систему взаємодії структурних, локальних і символічно-сакралізованих чинників, де насильство і депортації набувають як тактичного, так і онтологічного значення. Особлива увага приділяється аналізу імпаasu українських і польських національних проєктів, радикалізації етнічного насильства та механізмам легітимзації «політичного тіла» нації. Запропоновано багаторівневу методологічну рамку (структурну, інституційну, стратегічну та логічно-онтологічну) для аналізу українсько-польських відносин. Підкреслюється, що використання теорій Ф. Броделя, Я. Сова, К. Геделя, Е. Канторовича та Дж. фон Ноймана і О. Моргенштерна дозволяє моделювати рівень ескалації конфлікту, оцінювати вплив сакралізованих наративів на формування ідентичностей і колективних стратегій пам'яті, а також прогнозувати потенційні сценарії взаємодії держав і суспільств у кризових умовах. Стаття демонструє, що українсько-польська війна постає не лише як локальне протистояння за ресурси та територію, а як взаємодія структурних, стратегічних і сакралізованих чинників, що формували просторово-політичну і етнонаціональну реальність воєнного та повоєнного часу. Такий підхід відкриває перспективи розробки превентивних механізмів безпеки та довгострокових стратегій примирення.

Ключові слова: воєнно-політичний конфлікт, Друга світова війна, українсько-польська війна 1942–1947 рр., «довге тривання», «фантомна» суверенність, теорія ігор, «парадокс бранця», політична теологія.

«А як жили ми під панами,

Тоді жартовано із нами

Так, що не дай Бог споминать!»

Іван Франко. *Панські жарти* [10, с. 295]

«Ув'язнюєш, катуєш ближніх і вбиваєш,

І, усміхаючись, бенкетувати йдеш»

Адам Міцкевич. *Дзяди* [6, с. 139]

Вступ. Воєнно-політичні конфлікти завжди були, є і, на жаль, будуть найбільш складними і чуттєвими сюжетами всесвітньої та української історії. З погляду теорії міжетнічних конфліктів вони постають як форма загостреного протистояння між двома національними спільнотами, яке виникає на тлі кризи національної державності, трансформації політичних систем та боротьби за контроль над територією. У таких умовах етнічна ідентичність

© І. Монолатій, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

набуває не лише культурного, але й політичного значення, перетворюючись на один із головних маркерів мобілізації та легітимації насильства. Водночас такі конфлікти не обмежувалися виключно міжетнічною площиною, оскільки їхній перебіг визначався складною взаємодією локальних спільнот, політичних організацій і воєнізованих структур, що діяли у просторі радикально зміненої безпекової ситуації [12, с. 3–10]. Протистояння такого типу поєднували елементи нерегулярної війни, локальних актів насильства та стратегічних дій організованих протиборчих сил, що прагнули встановити контроль над різноетнічним населенням і визначеною територією. У такій ситуації міжетнічний вимір конфліктів тісно переплітався з політичними цілями різних акторів, а локальні сутички набували ширшого значення у контексті боротьби за владу, безпеку та символічне право на історичну територію [5, с. 33–39]. Саме ця багатовимірність зумовлює сьогодні складність інтерпретацій конфліктів і, водночас, пояснює їхнє особливе місце у дискусіях про історичну пам'ять та політику пам'яті у Центрально-Східній Європі, які відбуваються у межах кількох національних історіографій, передусім української та польської [3; 4; 7; 8].

Метою статті є теоретичне осмислення українсько-польського конфлікту 1942–1947 рр. як складного воєнно-політичного та міжетнічного протистояння, що розгортався у багаторівневому соціальному і політичному просторі. Для цього пропонується застосування міждисциплінарної аналітичної рамки, яка поєднує різні теоретичні перспективи (структурно-історичний підхід, концепцію просторової та символічної суверенності, інструментарій теорії ігор), а також логіку епістемологічних обмежень формальних систем.

Матеріал і методи дослідження. У статті використано міждисциплінарну аналітичну рамку, засновану на поєднанні ключових теоретичних підходів. Ідеї Фернана Броделя щодо «довгого тривання» [2] дозволяють враховувати історичні структури та тривалі соціальні процеси, теорія просторової суверенності Яна Сови [15] – просторово-політичні аспекти конфлікту, а інструментарій теорії ігор Джона фон Ноймана та Оскара Моргенштерна [14] – стратегічну логіку взаємодії акторів, а також елементи політичної теології Ернста Канторовича [13] та логіку теореми неповноти Курта Геделя [11] для аналізу обмежень і потенціалу формалізованих моделей. На цій основі запропоновано багаторівневу інтерпретаційну модель конфлікту 1942–1947 рр. як, одночасно, неklasичну війну між державами, локалізоване повстанське протистояння, громадянську війну та радикалізований міжетнічний конфлікт.

Результати та обговорення. Воєнно-політичний конфлікт можна розглядати як процес стратегічної взаємодії численних раціональних акторів, які володіють асиметричними ресурсами, переслідують конкуруючі цілі та діють за змінними правилами гри. У такій системі вибір кожного учасника визначається передбачуваними діями інших і балансом потенційних вигравів та втрат. Відповідно, наше дослідження зосереджується на тих інтерпретаційних підходах з історії, соціології та математики, які здатні по-новому оцінити українсько-польське протистояння в умовах Другої світової війни. Звісно, що кожна запропонована у цій статті інтерпретаційні рамки виконують окремі аналітичні функції та не претендують на вичерпне пояснення досліджуваного конфлікту.

Рамка 1. Застосування концепції Ф. Броделя дозволяє розглядати польсько-українські конфлікти XX ст. у перспективі «довгого тривання» (*longuedurée*) [2, с. 7–10, 511], де події 1942–1947 рр. є кульмінацією тривалих історичних, соціально-економічних і культурних процесів. Конфлікт на Галичині та Волині постає не як спонтанне насильство, а як результат багатовікових структурних асиметрій між польською шляхтою та українським селянством, інституціоналізованих від XVI–XVII ст. та відтворюваних у різних етнополітичних конфігураціях до XX ст. На рівні *longuedurée* історичні структури визначали логіку ресурсного розподілу, демографічні та земельні диспропорції, а насильство 1943–1947 рр. виступає радикальним «ходом» у грі, правила якої формувалися століттями [7, с. 7–22].

На рівні «ігор обміну» етносоціальні процеси визначалися базовим доступом до ресурсів, необхідних для виживання, і трансформувалися у гру з нульовою сумою: розширення контролю однією групою передбачало витіснення іншої [1, с. 667]. Масові етнонаціональні конфлікти кінця 1940-х рр. можна розглядати як насильницький механізм перерегулювання структурного дисбалансу та встановлення нової соціально-територіальної конфігурації. Подієвий час (*l'histoire événementielle*) виявляє швидкоплинні дії та воєнні акції як прояв уже заданих структур. Політичні рішення Організації Українських Націоналістів, Української Повстанської Армії та Армії Крайової були тактичними реакціями на глибинні етносоціальні процеси; насильство постало як момент перетину «короткого часу» війни з «довгим триванням» структурного антагонізму, прискорюючи руйнування попередньої етнонаціональної та просторової структури [3, с. 27–36]. Натомість акція «Вісла» 1947 р. у броделівській перспективі постає як логічне продовження інтеграції периферії в нову макроекономічну та політичну систему (*économie-monde*) із центром у Москві. Масові депортації та примусова дисперсія українського населення функціонували як механізм просторової та соціальної стандартизації: усунення локальних етнополітичних напружень і формування керованої демографічної рівноваги відповідали імперативам безпеки й централізованого контролю [7, с. 263–269]. Таким чином, міжетнічний конфлікт і його наслідки постають тут не лише локальною війною, а складовою ширшої трансформації геополітичної системи та соціально-економічних структур периферійного простору.

Рамка 2. Простір Східної Галичини та Волині у 1943 р. постає як зона радикальної порожнечі суверенності, де зруйнувалися як короткотермінові політичні структури, так і усталені десятиліттями взаємини між центром і периферією [3, с. 102–105; 7, с. 67–76]. Відсутність реальних інституцій, здатних монополізувати насильство та посередничати у конфліктах, створила територію «без короля», де стабільна політична рівновага була неможлива. Концепція Я. Сови про «фантомне тіло короля» дозволяє інтерпретувати цю ситуацію як боротьбу двох політичних спільнот за проєкцію власного уявного суверена [15, с. 30–44]: польська громада намагалася захистити фантом втраченої державності, український національний рух – створити фантом майбутньої національної держави [8, с. 404–413].

У такому вакуумі влади конфлікт набував форми прямої міжетнічної конфронтації. Насильство постало як перформативний акт, у якому символічні уявлення про політичне тіло матеріалізувалися через етнічні чистки, контроль території та усунення «чужого» [7, с. 276–284]. Відсутність єдиних посередницьких інституцій призвела до регресу суверенності: замість централізованої влади виникли конкуруючі осередки насильства – польське та українське підпілля, радянські партизанські формування – кожен із яких претендував на репрезентацію цілого народу. У цьому сенсі війна 1942–1947 рр. була не лише боротьбою за територію [4, с. 442–448], а й боротьбою за право втілити уявне політичне тіло на практиці, перетворюючи символічну порожнечу суверенності на матеріальну основу майбутньої державності.

Рамка 3. Українсько-польська війна 1942–1947 рр. може бути розглянута як динамічна послідовність стратегічних взаємодій у контексті теорії ігор Дж. фон Ноймана і О. Моргенштерна [14, с. V, 1–2, 221–222, 224–225]. Тут конфлікт функціонує не як статична протистояння, а як зміна типів гри відповідно до умов анархії та обмеженої інформації. На рівні гри з нульовою сумою контроль над територією однією стороною автоматично означав поразку іншої, а відсутність арбітра та інституційних гарантій ускладнювала кооперацію. У таких умовах діяли стратегії «самопомогі», де будь-які оборонні заходи сприймалися як підготовка до наступу, породжуючи ескалацію насильства. Фактична структура подій 1943 р. відповідала моделі безкоаліційної гри: кожен учасник (Організація Українських Націоналістів Українська Повстанська Армія, Армія Крайова та локальні самооборони) ухвалював

автономні рішення без гарантії дотримання домовленостей, що створювало майже повне виключення кооперативних стратегій [3, с. 80–88; 7, с. 77–85]. Потенційні спільні ресурси – виживання цивільного населення, мінімізація втрат, підсилення позицій у повоєнному устрої – могли трансформувати конфлікт у гру з ненульовою сумою. Проте фундаментальна асиметрія стратегічних цілей і відсутність механізмів гарантування поділу вигод унеможлилювали кооперацію: для поляків це було відновлення довоєнного статус-кво, для українців – створення власної державності.

Конфлікт можливо розглядати у перспективі коаліційних ігор: теоретично можливе об'єднання українських і польських сил проти зовнішнього гегемона (Третій Райх, пізніше СРСР) могло б збільшити ресурсний потенціал і зменшити асиметрію проти сильнішого суб'єкта [7, с. 107–114]. Проте несумісність функцій корисності сторін, а також прагнення до етнічної ексклюзії та демографічного контролю призвели до руйнування потенційної коаліції. Це стратегічно звузило поле можливих альянсів і зменшило переговорну вагу обох сторін у ширшій міжнародній грі. Українсько-польська війна постає як система некооперативних рішень у стані стратегічної анархії. Насильство між українцями та поляками, за інспірування його та втручання третіх сил (Третій Райх, СРСР), виступало не самоціллю, а інструментом максимізації власної безпеки та створення фактів на місцевому рівні, що визначали рамки майбутнього повоєнного порядку. Превентивна ескалація, перехід від потенційної гри з ненульовою сумою до конфронтації з нульовою сумою та відмова від коаліційної опції [1, с. 53, 55–56], стратегічно послабила обидві сторони перед сильнішим зовнішнім гравцем і закріпила циклічний характер етнічного насильства.

Рамка 4. Якщо попередня рамка дозволяла розглядати українсько-польську війну 1942–1947 рр. через призму раціональних рішень у середовищі стратегічної анархії, то рамка К. Геделя переносить фокус із логіки вибору на логіку границь системи [11, с. III–VIII]. Війна постає тут як структурний імпас: протидіючі національні проекти функціонували як замкнені аксіоматичні системи, неспроможні довести власну правомірність у спільному нормативному просторі. Це дозволяє осмислити конфлікт не лише як політичне або міжетнічне протистояння, а як епістемологічну колізію двох несумісних національних логік, розв'язану зовнішнім примусом, а не компромісом [5, с. 340, 348–352].

Українські та польські проекти націй, що націоналізуються, базувалися на взаємовиключних аксіомах щодо легітимності території, історичного права та демографічної «нормальності». Для УПА та українського підпілля Східна Галичина й Волинь були складовими майбутньої національної державності, тоді як для АК та польського підпілля вони були частиною історичної Речі Посполитої [3, с. 76–79, 102–143; 7, с. 97–106, 155–162]. Ці твердження функціонували як аксіоми і не підлягали сумніву всередині власних систем, а будь-який аргумент однієї сторони автоматично заперечувався іншою, породжуючи системну нерозв'язність конфлікту.

У замкнених логічних системах раціональна комунікація була неможливою: насильство виконувало роль «позамовного доказу», спроби силою встановити істинність власної аксіоми. Етнічні чистки, депортації та каральні акції можна інтерпретувати як радикальну форму логічної редукції – усунення «суперечності» через фізичне знищення носіїв альтернативної системи. Війна постає не лише як боротьба за територію, а як спроба ліквідувати логічну несумісність шляхом зміни етнодемографічної реальності [8, с. 411–427]. Зауважмо: імпас не виникає через помилки чи брак доброї волі, а є структурною властивістю системи: навіть стратегічно раціональні актори залишаються ув'язненими в межах власних аксіом («парадокс бранця»). Локальні перемир'я або тактичні компроміси не трансформували конфлікт у стабільну кооперативну рівновагу, оскільки метарівень легітимності залишався невірним. Історично таким «метасистемним» чинником виступив радянський тоталітаризм

у постаті польської комуністичної влади, який не довів істинність жодної з національних аксіом, а радше анулював їх, запровадивши імперсько-тоталітарну логіку контролю, депортацій та силової демаркації кордонів. Імпас було знято не шляхом консенсусу, а через зовнішнє насильницьке переписування «правил гри» [4, с. 308–312; 7, с. 209–214]. Застосування логіки геделівської нерозв'язності [11, с. 37–41] дозволяє пояснити радикалізацію конфлікту без редукації його до «вини» однієї сторони, інтегрувати дискурс легітимності, національних міфів і політичної теології в аналіз воєнно-політичного конфлікту, показати, чому конфлікт не міг бути вирішений у межах локального балансу сил, а також продемонструвати роль імперського чинника як механізму системного переформатування простору.

Рамка 5. Застосування концепції «двох тіл короля» Е. Канторовича до українсько-польського конфлікту дозволяє вийти за межі класичного політичного прагматизму та виявити глибокий теологічно-політичний вимір подій. Поділ на *corpus naturale* (фізичне, смертне тіло) та *corpus politicum* (безсмертне, містичне тіло спільноти) знаходить своє трагічне відображення у радикалізації націоналізмів, коли нація стає вічним суб'єктом, що вимагає жертвоприношень із життя окремих людей [13, с. 3–6].

За умов окупаційної анархії та руйнування формальних державних структур обидві сторони діяли у площині «уявної суверенності». Для польського підпілля Східні Креси не були просто територією, а складовою містичного тіла Речі Посполитої, що зберігало свою цілісність попри тимчасові обмеження нацистської та советської окупацій. Для українського націоналістичного руху ці землі формували частину безсмертного тіла України, яке прагнуло реалізувати своє остаточне «втілення» через радикальне усунення «чужих» етнічних елементів [3, с. 70–79; 9, с. 186, 190]. У цьому ключі конфлікт набуває характеру протистояння двох взаємовиключних політичних есхатологій.

Етнічні чистки та каральні акції можна інтерпретувати як спробу «вбити» безсмертне політичне тіло супротивника через ліквідацію його матеріального субстрату. Народ як містичне тіло існує доти, поки його фізичні представники населяють певний простір. Для українських націоналістів усунення польського населення мало на меті онтологічне «викреслення» чужого політичного тіла, тоді як для польського підпілля збереження фізичної присутності населення на спірній території було умовою тривалості польського *corpus politicum*. Відповідно, відплатні дії або оборонні акції набували символічного значення, підтверджуючи безсмертність власного політичного тіла [3, с. 89; 7, с. 281]. Відтак в умовах міжетнічного конфлікту смерть конкретної людини перестає бути лише злочином проти людяності і перетворюється на ритуальний акт, що впливає на онтологічний статус спільноти. Радикалізація насильства в такому контексті виконує сакраментальну функцію: кров жертв підкріплює претензії на територію та легітимізує вічні права нації. Жертви волинської трагедії постають як «політичні мученики» (*propatriamori*), чия смерть символізує вічне тривання нації [13, с. 232–233]. Примусове переселення українців у 1947 р., відоме як акція «Вісла», можна інтерпретувати як політичний «екзорцизм»: відрив фізичного тіла від «політичного тіла» мав розірвати етнотериторіальну єдність українців та позбавити їх спільноту здатності до подальшого політичного існування [3, с. 238–246; 7, с. 265–275]. У цьому сенсі конфлікт 1942–1947 рр. постає не просто як боротьба за землю чи ресурси, а як протистояння сакралізованих «політичних тіл», де фізичне насильство служить засобом впливу на онтологічний статус нації та утвердження її безсмертного суверенітету.

Як бачимо, такі інтерпретаційні рамки демонструють інноваційність у дослідженні воєнно-політичного конфлікту, поєднуючи довготермінову історичну перспективу, теорію ігор, логіку меж систем та політичну теологію. Це дозволяє осмислити українсько-польський конфлікт 1942–1947 рр. не лише як локальну боротьбу за дефіцитні ресурси чи чітко визначену історичну територію, а як комплексну взаємодію структурних, символічних і містичних

вимірів, де насильство і депортації набувають як тактичного, так і сакралізованого значення, формуючи нові просторово-політичні та етнонаціональні реалії воєнного і поствоєнного часу.

Відтак запропонуємо певні методологічні правила щодо перспектив інтерпретування українсько-польського конфлікту 1942–1947 рр.

По-перше. Продуктивність рамок 1–3 полягає не лише в їх окремій пояснювальній силі, а передусім у здатності логічно «перетікати» одна в одну, формуючи послідовний ланцюг інтерпретації українсько-польської війни 1942–1947 рр. Відповідно тут макроструктурний аналіз поступово переходить у політико-інституційний, а далі – у формалізовану модель стратегічної взаємодії.

1. *Від довгого тривання до прориву структури (Бродель ↔ Сова).* Концепція *longuedurée* дозволяє побачити конфлікт як результат накопичених історичних напружень між українцями та поляками – соціальної стратифікації, нерівного доступу до політичної репрезентації, різних траєкторій модернізації та асиметрій управління на імперському (Російська імперія, Габсбурзька монархія) та постімперському просторі (II Річ Посполита). Ці фактори не породжують насильство автоматично, але створюють структурний потенціал конфлікту, який тривалий час перебуває у латентному стані. Однак сама структура ще не пояснює моменту вибуху війни. Тут аналітична перспектива природно переходить до інтерпретації Я. Сови, який, розвиваючи ідеї політичної теології, зокрема концепцію «двох тіл короля», наголошує на ролі суверенності як механізму символічного та інституційного стримування. Зрозуміло, що у мирний період інституційна надбудова – держава як носій монополії на легітимне насильство – функціонує як своєрідний «амортизатор» структурних суперечностей. Коли ж у роки Другої світової війни відбувається крах суверенного центру, ця надбудова зникає. Відтак накопичена впродовж довгого тривання напруга втрачає стримуючий контур і проривається у формі прямого насильства. Логічна послідовність тут є чіткою: довге тривання формує структурну напругу → падіння суверена знімає інституційне стримування → структура реалізується через конфлікт. У цій парі рамки не конкурують, а взаємно підсилюються: рамка Ф. Броделя окреслює історичну глибину проблеми, рамка Я. Сови – механізм її актуалізації.

2. *Від вакууму суверенності до стратегічної ескалації: Сова ↔ Нойман-Моргенштерн.* Цей перехід є майже закономірним. Якщо, згідно з рамкою Я. Сови, простір позбавляється монополії на насильство, то постає питання: як поведуться актори в умовах такої анархії? Саме тут політико-теоретичний опис переходить у формалізовану модель стратегічної взаємодії, розроблену в класичній теорії ігор. Відсутність арбітра означає, що: а) немає інституційного гаранта домовленостей; б) жодна зі сторін не може бути впевнена в намірах іншої; в) кожен актор змушений враховувати найгірший сценарій. У термінах теорії ігор це трансформується в дилему безпеки: навіть оборонні заходи сприймаються як потенційна загроза. Рациональна стратегія в умовах недовіри може полягати у превентивному ударі. Таким чином, анархія структурується як некооперативна гра з високими ставками та мінімальним рівнем довіри. Логічний ланцюг тут виглядає так: вакуум суверена → відсутність арбітра → дилема безпеки → некооперативна гра → ескалація насильства. Якщо в рамці Ф. Броделя конфлікт «визріває» історично, у рамці Я. Сови – «вивільняється» інституційно, то в теорії ігор він «формалізується» як рациональна стратегічна взаємодія в умовах анархії.

3. *Узгодженість і кумулятивний ефект.* Перевага такого підходу полягає в поступовості переходів: а) макроструктура пояснює чому існувала глибока напруга; б) крах суверенності пояснює чому вона стала відкритим конфліктом саме в цей момент (1942–1947 рр.); в) теорія ігор пояснює чому конфлікт набув форми ескалації, а не компромісу. Таким чином, ми отримуємо не паралельні пояснення, а кумулятивну модель: кожна наступна рамка конкретизує попередню, переводячи історичну глибину в політичну ситуацію, а політичну ситуацію – у стратегічний механізм. У результаті українсько-польська війна 1942–1947 рр. постає

як процес, у якому: а) довготривалі структури створили потенціал конфлікту; б) інституційний вакуум зробив його неминуче відкритим; в) стратегічна логіка анархії надала йому форму взаємної ескалації.

По-друге. Рамки 4–5 формують кумулятивну модель українсько-польської війни 1942–1947 рр., де структурна нерозв'язність взаємодіє із сакралізованим онтологічним виміром насильства.

1. *Від логічної несумісності до імпаса конфлікту.* Український та польський національні проекти функціонували як взаємовиключні аксіоматичні системи. Їхні твердження про легітимність території, історичне право та демографічну «нормальність» простору не підлягали перевірці або сумніву у власних логічних рамках. Тому будь-який аргумент однієї сторони автоматично заперечувався другою. У результаті жодна сторона не могла вийти зі статусно-конфліктної пастки, а насильство стало «доказом» власної правоти – фізичне усунення носіїв альтернативної системи розглядалося як спосіб ліквідації логічної несумісності. Перевага цього підходу – здатність пояснити структурну неминучість ескалації, інтегрувати дискурс легітимності та національних міфів. Недоліки – абстрактність і деперсоніфікація, що зменшує увагу до рішень політичних акторів.

2. *Від імпаса до сакралізованого насильства (Гедель ↔ Канторович).* Рамка Е. Канторовича дозволяє перейти від структурної логіки до онтологічно-символічного рівня конфлікту. Фізичне насильство, етнічні чистки та депортації розглядаються як спроби «вбити» безсмертне політичне тіло супротивника. Народ постає як містичне, вічне «політичне тіло», а смерть окремого індивіда – ритуальним, сакралізованим вбивством, що підтримує онтологічний статус нації. Перевага підходу – пояснення феномену політичного мучеництва, сакралізованої логіки насильства та символічного сенсу подій, як-от акція «Вісла». Недоліки – метафоричність і складність емпіричної перевірки, ризик ідеалізації насильства.

3. *Структурна пастка → ескалація → сакралізація (схема переходів).* Структурна несумісність (імпас К. Геделя): а) українська та польська нації мали взаємовиключні аксіоми, що робило компроміс неможливим; б) ескалація насильства – неможливість внутрішнього вирішення стимулювала фізичне усунення носіїв альтернативної логіки; в) сакралізація (Е. Канторович) – насильство набуло ритуального та символічного значення; г) жертви сприймалися як «політичні мученики», а територія – як простір «вічного політичного тіла».

4. *Узгодженість і кумулятивний ефект.* Об'єднання рамок К. Геделя та Е. Канторовича дає змогу пояснити: а) чому конфлікт не міг бути вирішений у межах міжетнічної взаємодії у межах певного простору; б) як радикальна ескалація фізичного насильства перетворилася на сакралізований процес; в) який сенс отримали етнічні чистки та депортації як ритуальні дії, що підтримують «безсмертне політичне тіло». Українсько-польська війна 1942–1947 рр. постає як багатовимірний процес, у якому системна нерозв'язність і сакралізована логіка взаємно підсилюють пояснювальну силу одне одного.

По-третє. Узагальнюючи досліджувану проблему можна стверджувати таке.

1. *Історичний детермінізм як обмеження поля гри (Ф. Бродель).* Українсько-польський конфлікт був не лише результатом воєнної радикалізації, а виходом енергії, заблокованої у столітній аграрній структурі. Насильство виступає тут як «структурна корекція» системи, що не змогла еволюціонувати мирно.

2. *Функціональність насильства в умовах фантомності (Я. Сова).* У ситуації відсутності реальної держави фізичне знищення «Іншого» стало єдиним інструментом конструювання спільноти. Чим слабші реальні інституції, тим сильніша тенденція до визначення нації через деструкцію ворога.

3. *Пастка раціональності в межах «парадокса бранця» (Дж. фон Нойман, О. Морґенштерн).* Стратегії, «раціональні» для виживання групи на мікрорівні (етнічні чистки як

доконаний факт), виявилися суїцидальними на макрорівні, підготувавши ґрунт для домінування зовнішнього гравця.

4. *Нерозв'язність як джерело радикалізації (К. Гедель)*. Суперечність національних аксіом зробила українсько-польський конфлікт системно нерозв'язним. Насильство стало спробою вийти за межі логічної системи, яка заблокувала саму себе.

5. *Сакралізація як механізм легітимізації (Е. Канторович)*. «Сакралізація нації як «невмирущого політичного тіла» перетворює фізичні жертви на інструмент легітимізації націоналістичних дій. У крайніх умовах націоналізм функціонує як світська релігія, де насильство отримує метафізичну санкцію.

Висновки. Аналіз українсько-польської війни 1942–1947 рр. із застосуванням багаторівневої методологічної рамки демонструє, що конфлікт був результатом не лише безпосередніх воєнних обставин, а й тривалої історичної, політичної та стратегічної динаміки. Рамки 1–3 (Ф. Бродель, Я. Сова, Дж. фон Нойман – О. Моргенштерн) показують послідовний ланцюг причинно-наслідкових зв'язків: довготривалі соціальні та політичні структури накопичували напругу, крах суверенітету знімає інституційні обмеження, а стратегічна логіка анархії трансформує цю напругу в ескалацію насильства. Кожна наступна рамка не суперечить попередній, а кумулятивно конкретизує її, перетворюючи структурну напругу в політичну ситуацію та подальше стратегічне протистояння. Рамки 4–5 (К. Гедель, Е. Канторович) дозволяють врахувати онтологічний і символічний вимір конфлікту. Взаємовиключність українського та польського національних проєктів формує логічну пастку, у якій компроміс стає неможливим, а насильство виступає способом ліквідації альтернативних систем переконань. Сакралізація конфлікту через конструювання «безсмертного політичного тіла» нації легітимізує фізичне насильство та надає йому ритуально-символічного значення. Така перспектива пояснює, чому етнічні чистки та депортації набували логіки ритуалу, а жертви – статусу «політичних мучеників».

Узагальнюючи зауважимо: багаторівневий підхід демонструє, що українсько-польський конфлікт 1942–1947 рр. був багатовимірним процесом, де структурна нерозв'язність, інституційна слабкість та стратегічна логіка анархії взаємодіяли із сакралізованою логікою насильства. Насильство виступає тут одночасно як «структурна корекція» (Ф. Бродель), інструмент конструювання спільноти у відсутності реальних інституцій (Я. Сова), раціональна стратегія виживання в умовах недовіри (Дж. Фон Нойман – О. Моргенштерн), логічна неминучість у межах взаємовиключних систем (К. Гедель) та механізм сакралізованої легітимізації (Е. Канторович). Досліджуваний конфлікт постає як цілісний історико-політичний феномен, де макроісторичні процеси, інституційні колапси, стратегічні рішення та символічна конструкція нації взаємопроникають і взаємно підсилюють один одного. Відтак багаторівнева рамкова модель дозволяє не лише пояснити механізми радикалізації та ескалації, а й зрозуміти глибинні структурні, політичні та символічні чинники, які визначили траєкторію конфлікту, його форму та довготривалі наслідки для українсько-польських відносин у повоєнний період.

На наш погляд, розроблена багаторівнева методологічна рамка (структурна, інституційна, стратегічна, логічно-онтологічна) створює широкі можливості для подальших досліджень як історичних, так і сучасних українсько-польських відносин. По-перше, її можна застосувати для порівняльного аналізу інших регіональних конфліктів у Центрально-Східній Європі, де поєднуються довготривалі історичні суперечності, вакуум державності та сакралізовані національні наративи. По-друге, модель дозволяє інтегрувати історичні дані з сучасними процесами трансформації національної пам'яті, політики примирення та дипломатичних стратегій. В умовах актуальної політики пам'яті, реалізації міжнародних угод та роботи

комісій з історичної правди рамки Ф. Броделя і Я. Соби можуть пояснити, як історично накопичені структурні напруження впливають на сучасні конфліктогенні ситуації, а теорія ігор Дж. фон Ноймана і О. Моргенштерна – передбачати потенційні сценарії взаємодії держав і суспільств у кризових умовах. По-третє, перспективним є дослідження впливу символічних та сакралізованих наративів (геделівська і канторовичівська рамки) на формування сучасних ідентичностей, міфологізації історичних подій та політику примирення. Це дозволяє аналізувати, як «національні тіла» й ритуалізовані практики насильства трансформуються в колективні стратегії пам'яті, які впливають на міжетнічну комунікацію, політичну культуру та соціальну довіру. Нарешті, інтеграція історичного аналізу з формалізованими моделями стратегічної взаємодії (теорія ігор) відкриває перспективи прогнозування ескалацій та розробки превентивних механізмів у сучасних умовах регіональної та національної безпеки. Такий міждисциплінарний підхід може стати основою для практичних рекомендацій щодо зниження ризиків відновлення конфліктів у зонах історичної напруги, підвищення ефективності миротворчих програм та побудови довгострокових стратегій примирення. Таким чином, багаторівнева методологічна рамка не лише пояснює історичний конфлікт, а й відкриває перспективи його трансформації у сучасних політичних, соціокультурних та безпекових дослідженнях.

Література:

1. Арон Р. Мир і війна між націями; пер. з франц. В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук, Київ: Юніверс, 2000. 686 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Том 2: Ігри обміну; пер. з франц. Г. Філіпчук. Київ: Основи, 1997. 585 с.
3. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947 рр. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. 288 с.
4. Косик В. Україна під час Другої світової війни 1938–1945; пер. з франц. Р. Осадчук. Київ – Париж – Нью Йорк – Торонто: УККА, 1992. 729 с.
5. Лібер Ю. Тотальні війни. Творення модерної України в 1914–1954 роках; пер. з англ. А. Дейнеки. Харків: Віват, 2019. 528 с.
6. Міцкевич А. Дзяди: поема; пер. з пол. В. Гуменюка. Тернопіль: Крок; Краків: InstytutLiteratury, 2022. 336 с.
7. Мотика І. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр.; пер. з пол. А. Павлишина. Київ: Дух і Літера, 2013. 360 с.
8. Патриляк І. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939–1960). Монографія. Київ: ВД АДЕФ-Україна, 2020. 712 + 64 с.
9. СнайдерТ. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. Вид. 2-е; пер. з англ. А. Котенко, О. Надтока, Київ: Дух і Літера, 2016. 464 с.
10. Франко І. З вершин і низин. Збірка поезій Івана Франка: Репринтне відтворення з вид. 1893 р.; упор., авт. післямови Б. Якимович. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 468 + XXVI с.
11. Gödel K. On Formally Undecidable Propositions of Principia Mathematica And Related Systems. Translated by B. Meltzer, Introduction by R. B. Braithwaite. New York: Dover Publications Inc., 1962. VIII + 72 p.
12. Hrycak J. Ukraine. The Forging of a Nation. Translated by Dominique Hoffman. London: Sphere, 2023. 439 p.
13. Kantorowicz E. H. The King's Two Bodies. A study in Mediaeval Political Theology. With a new introduction by Conrad Leyser. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2016. XL + 568 p.
14. Neumann J., Morgenstern O. Theory of Games and Economic Behavior. Princeton: Princeton University Press, 1953. X + 641 p.
15. Sowa J. Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą. Kraków: Universitas, 2011. 584 s.

References:

1. Aron, R. (2000). *Myr i viinamizhnatsiia* [Peace and War Between Nations] (V. Shovkun, Z. Borysiuk, H. Filipchuk, Trans.). Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].
2. Brodel, F. (1997). *Materialnatsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII st. Tom 2: Ihryobminu* [Material Civilization, the Economy, and Capitalism, 15th–18th Centuries. Volume 2: The Games of Exchange] (H. Filipchuk, Trans.). Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].
3. Franko, I. (2004). *Z vershyn i nyzyn. Zbirkapoezii Ivana Franka: Repryntnevidtvorennia z vyd. 1893 r.* [From the Heights and the Depths. A Collection of Poems by Ivan Franko: A reprint of the 1893 edition] (B. Yakymovych, Ed.). Lviv: LNU im. I. Franka. [In Ukrainian].
4. Gödel, K. (1962). *On Formally Undecidable Propositions of Principia Mathematica And Related Systems* (B. Meltzer, Trans.). New York: Dover Publications Inc.
5. Hrycak, J. (2023). *Ukraine. The Forging of a Nation*. Translated by Dominique Hoffman. London: Sphere.
6. Kantorowicz, E. H. (2016). *The King's Two Bodies. A study in Mediaeval Political Theology*. With a new introduction by Conrad Leyser. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
7. Kosyk, V. (1992). *Ukraina pid chas Druhoi svitovoi viiny 1938–1945* [Ukraine during World War II. 1938–1945] (R. Osadchuk, Trans.). Kyiv – Paryzh – NiuYork – Toronto: UKKA. [In Ukrainian].
8. Liber, Yu. (2019). *Totalniviiny. Tvorenniamodernoï Ukrainy v 1914–1954 rokakh* [Total Wars: The Formation of Modern Ukraine, 1914–1954] (A. Deineka, Trans.). Kharkiv: Vivat. [In Ukrainian].
9. Mitskevych, A. (2022). *Dziady: poema* [Dziady: A Poem] (V. Humeniuk, Trans.). Ternopil: Krok; Krakiv: Instytut Literary. [In Ukrainian].
10. Motyka, G. (2013). *Vid Volynskoi ryzanyny do operatsii “Visla”*. *Polsko-ukrainskyi konflikt 1943–1947 rr.* [From the Volhynia Massacre to Operation Vistula: The Polish-Ukrainian Conflict, 1943–1947] (A. Pavlyshyn, Trans.). Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
11. Neumann, J., Morgenstern, O. (1953). *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton: Princeton University Press.
12. Patryliak, I. (2020). *Vyzvolnaborotba OUN y UPA (1939–1960)* [The Liberation Struggle of the OUN and UPA (1939–1960). A Monograph]. Monohrafiia. Kyiv: VD ADEF-Ukraina. [In Ukrainian].
13. Snaider, T. (2016). *Peretvorennianatsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus 1569–1999. Vyd. 2-e.* [The Transformation of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, and Belarus, 1569–1999. 2nd ed.] (A. Kotenko, O. Nadtoka, Trans.). Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
14. Sowa, J. (2011). *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą* [The King's Phantom Body: Peripheral Struggles with Modern Form]. Kraków: Universitas. [In Polish].
15. Viatrovych, V. (2011). *Druhapolsko-ukrainskaviina. 1942–1947 rr.* [The Second Polish-Ukrainian War. 1942–1947]. Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska akademiia”. [In Ukrainian].

Ivan Monolatii. The Ukrainian-Polish Conflict during the Second World War: Variability of Contemporary Interpretations and Their Methodological Frameworks

The article is devoted to a comprehensive analysis of the Ukrainian-Polish conflict of 1942–1947 within the framework of the Second World War, with a particular focus on the variability of contemporary historical, political and sociological interpretations and the methodological frameworks employed in their study. The use of an interdisciplinary approach allows for the integration of the “longue durée” perspective (F. Braudel), the concept of spatial and symbolic sovereignty (J. Sowa), the strategic logic of game theory (J. von Neumann, O. Morgenstern), the logic of formal system boundaries (K. Gödel), and political theology (E. Kantorowicz). This combination enables the Ukrainian-Polish conflict to be examined as a multidimensional system of interaction among structural, local, and symbolically sacralized factors, in which violence and deportations acquire both tactical and ontological significance. Special attention is devoted to the analysis of the impasse of Ukrainian and Polish national projects, the radicalization of ethnic violence, and the mechanisms of legitimizing the “political body” of the nation. The proposed multi-level methodological framework (structural, institutional, strategic, and logical-ontological) serves to analyze Ukrainian-Polish relations both historically and in contemporary perspectives. The framework allows for the integration of comparative analyses of

regional conflicts, transformations of national memory, reconciliation policies, and diplomatic strategies. It is emphasized that the application of the perspectives of F. Braudel, J. Sowa, K. Gödel, E. Kantorowicz, and the game theory of J. von Neumann and O. Morgenstern facilitates the modeling of escalations, the assessment of the influence of sacralized narratives on identity formation and collective memory strategies, as well as the projection of potential scenarios of state and societal interactions under crisis conditions. The article demonstrates that the Ukrainian-Polish war should be understood not merely as a local confrontation over resources and territory, but as the interaction of structural, strategic, and sacralized factors that shaped the spatial-political and ethno-national reality of wartime and postwar periods. This approach opens prospects for the development of preventive security mechanisms and long-term reconciliation strategies.

Key words: *military-political conflict, Second World War, Ukrainian-Polish war 1942–1947, “longue durée,” “phantom” sovereignty, game theory, “prisoner’s dilemma,” political theology.*

Відомості про автора:

Монолатій Іван – доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.05.2026